

ON DOKUZUNCU YÜZYILDA ERMENİLERİN BİTLİS VİLAYETİNDEKİ DURUMU VE TÜRK NÜFUS

Adem EKİNCİ*

Araştırma Makalesi/Research Article

Atıf/Cite as: Ekinci, A. (2023). On Dokuzuncu Yüzyılda Ermenilerin Bitlis Vilayetindeki Durumu ve Türk Nüfus. *DÜMAD (Dünya Multidisipliner Araştırmalar Dergisi)*, 6(Prof. Dr. Durmuş Ali Arslan Özel Sayısı), 194-203.

Özet

Mesrob K. Krikorian tarafından 1860-1908 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne hizmet eden Ermeniler hakkında bir doktora tezi yapılmıştır. Bu tezde özellikle Türkiye'nin doğu vilayetleri ve bunlardan biri olan Bitlis'te yaşayan Ermeniler hakkında detaylı bilgiler verilmektedir. Demografik bilgiler üzerinde ısrarlı bir şekilde durulmakta ve Bitlis'teki Ermenilerin Müslüman ve diğer milletlerden daha fazla olduğu ispat edilmeye çalışılmaktadır. Eserin devamında Ermenilerin günlük hayata, ticarete, sanayiye ve devlet kurumlarına yapmış oldukları katkılar ve sahip oldukları unvanlar üzerinde durulmakta ve bu unvanların Türkler tarafından genel olarak en düşük mertebelerde verildiği, kasıtlı bir şekilde ifade edilmektedir. Müellif bunu yaparken her vilayete ayırmış olduğu ana kısımlar ile son kerte de ifade ettiği genel durumdaki bilgileri ayırtırmakta ve bu son kısımlarda okuyucuyu Türklerin aleyhine yönlendirici bir tavır sergilemektedir.

Bu makalede Mesrob K. Krikorian'ın eserinde izah edilmeye çalışılan gerçek dışı senaryoya karşı Türk tezlerini ortaya koyan delillere yer verilmekte ve eserin Türkler aleyhindeki asılsız suçlamaları çürütülmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mesrob, Krikorian, Türk, Ermeni, Osmanlı, Türkiye.

Abstract

A doctoral thesis was made by Mesrob K. Krikorian about Armenians who served the Ottoman Empire between 1860-1908. In this thesis, detailed information is given about the eastern provinces of Turkey and the Armenians living in Bitlis, which is one of them. Demographic information is

* Öğretmen, Şehit Abdülhadi Yılmaz İlkokulu, ademekinci1967@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-3460-588X

persistently emphasized and it is tried to prove that the Armenians in Bitlis are more than Muslims and other nationalities. In the continuation of the work, the contributions of Armenians to daily life, commerce, industry and state institutions and the titles they hold are emphasized, and it is deliberately stated that these titles are generally given by the Turks at the lowest level. While doing this, the author distinguishes the main parts that he has allocated to each province and the general information he expresses in the last instance, and in these last parts he displays an attitude that directs the reader to the detriment of the Turks.

In this article, the evidences revealing the Turkish theses against the unrealistic scenario tried to be explained in the work of Mesrob K. Krikorian are included and the baseless accusations of the work against the Turks are tried to be disproved.

Keywords: Mesrob, Krikorian, Turkish, Armenian, Ottoman, Turkey.

Giriş

Dicle'nin kollarından olan Botan suyuna karışan Bitlis çayının Güneydoğu Toroslar arasında açtığı dar ve derin bir vadide, deniz seviyesinden 1400-1450 m. yükseklikte kurulmuştur. Bitlis el-Cezire düzlüklerini Doğu Anadolu'nun merkezi platolarına, oradan İran ve Kafkasya'ya bağlayan ve Güneydoğu Torosları' aşan yol güzergahında bulunmasından dolayı eskiden beri ticaret kervanları tarafından bilinen bir yoldur¹.

Bitlis Ermenicede Baghesh, Arapça'da Badlis veya Bidlis, Osmanlı Türkçesinde Bitlis adlarını almıştır. Şehrin adını Büyük İskender'in emri üzerine kumandanlarından Badlis tarafından yapılan kalesinden aldığı da rivayet edilir. İskender döneminden sonra Selekiler'e geçen Bitlis, daha sonra da Sasaniler'le Romalılar arasında sık sık el değiştirmiştir. Şehir Halife Ömer zamanında el-Cezire fatihi İyaz b. Ganm tarafından fethedildi. Bitlis (640-1'de) Araplar tarafından fethedildikten sonra Arablar Muş ve Siirt bölgelerini de zapttılar². Bitlis, X. yüzyılda Bizans ile Mervani devletleri arasında bir sınır şehri oldu. XI. yüzyılda Selçuklular, XIII. yüzyılda Eyyübiler, XIV. yüzyılda Şerefoğulları³, XV. yüzyılda Moğollar Bitlis'i ve çevresini zapttılar. 1534'te Osmanlı Türklerinin eline geçtiğinde şehir, Erzurum eyaletine bağlı Muş sancağı'nın bir kaza merkezi idi. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi kale içinde 300 ev bulunduğunu, kale dışında ise 5000 ev olduğunu bildirir. XIX. yüzyılın başlarında şehir bir ada İranlıların eline geçmiş, ancak 28 Temmuz 1823 tarihli anlaşma ile

¹ Metin Tuncel, "Bitlis Mad.", *TDVİA*, Cilt: VI, İstanbul 1995, s. 225.

² Mesrob K. Krikorian, Bitlis'in 885'te Ermenilerin eline geçtiğini ve 1054'e kadar süren bir krallık kurduklarını ve Bagratid (Bagratuni) hanedanlığı prensinin liderliğinde Arap hakimiyet boyunduruğundan kurtardıklarını bildirmektedir (Mesrob K. Krikorian, *Osmanlı İmparatorluğu Hizmetinde Ermeniler, 1860-1908*, Viyana 1976, s. 27).

³ Tuncel, *a.g.mad.*, s. 226.

tekrar Osmanlılara iade edilmiştir⁴. Ermeni tarihçi Krikorian Şehrin Osmanlı idaresi altında olduğu zamanlarda muhtemelen İran'dan göç eden saldırgan Kürt kabileleri tarafından burada yeni yerleşimler kurulduğunu ve böylece Bitlis, Muş ve Van'da geniş bir unsur olduklarını ifade eder. Buna karşılık Osmanlıların Kürtleri ancak 1263 H./1846'da itaate alabildiklerini ve düzenli hükümetlerinin doğrudan idaresi altında olan bu topraklara getirerek yerleştirdiklerini iddia etmektedir⁵.

İdarî Yapı ve Nüfus

Bitlis ve Muş eskiden Erzurum eyaletine (government-general) dahildi. 1292 H./1875'te onlar ayrıldılar ve ayrı birer vilayet yapıldılar. Diyarbakır vilayetinin bir bölümünü teşkil eden Siirt sancağı, 1301 H./1883-4'de Bitlis vilayetine katıldı. Bitlis vilayeti on dokuz kazaya bölünmüş dört sancak ihtiva eder. Vilayet valisinin ikameti Bitlis şehrindeydi. Muş, Siirt ve Genç kasabalarında sancak-valilerinin ikamet yerleri bulunurdu, ve diğer kazaların herbiri bir ast-vali tarafından idare edilirdi.

Ondokuzuncu yüzyılın başlarına ait tahminlerde şehrin nüfusu 20.000'den azdı. Yüzyılın ilk çeyreği için Shiel ve Kinneir tarafından 12.000, 1838'de Brant tarafından 15.000-18.000 olarak tahmin edilmiştir. İkinci yarısında ise 1868'de Taylor'un tahminlerine göre (4000 aile) 20.000 kadardır. Müller simonis ve Hyvernat'in 1888'deki tahmini 30.000, 1891'de Nolde'nin tahmini 36.000, 1898'de Lynch'in tahmini ise 30.000 idi. 1892 yılına ait tahmini yapan Vital Cuinet ve aynı tarihli vilayet salnamesi kaza nüfusunu 38 ila 44 bin arasında bir rakam olabileceğini belirtirler. Buna karşılık şehir nüfusunun 30.000 olması daha muhtemeldir⁶.

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Bitlis vilayetinin nüfusu Cuinet tarafından 398.625⁷ olarak tahmin edilmekteydi ve böylece⁸:

Ermeniler 125.600

Apostolic 3.840

⁴ Tuncer, *a.g.mad.*, s. 227.

⁵ Krikorian, *a.g.e.*, s. 27.

⁶ Tuncer, *a.g.mad.*, s. 227.

⁷ Küçük'ün 1893 nüfus tahminlerine göre Bitlis'in nüfusu içinde Müslümanlar 167.054, Ermeniler 101.358 kişi olmak üzere toplam nüfus 268.412 idi (Ermeni Meselesinin Ortaya çıkışı, s. 163), 7 Eylül 1880 tarihinde elçilerin Babıâli'ye verdikleri notaya ekledikleri Ermeni Patrikliği'nin hazırladığı listeye göre Bitlis, Van ve Muş vilayetlerindeki toplam Müslüman sayısı 20.000, Ermeni sayısı 252.000 idi (A.g.e., s. 164), 7 Eylül 1880 tarihli İngiliz konsolosu Trotter'in tahminlerinde Bitlis'te 145.009 Müslüman, 77.993 ise Ermeni yaşamaktaydı (A.g.e., s. 165), Lynch'in 1890 tahmininde ise Bitlis'te 145.454 Müslüman ve 97.184 Ermeni yaşamaktaydı (A.g.e., s. 165), Haziran 1895'te İngiliz askeri konsolosu William Everett'in tahminlerinde Bitlis Sancağında 29.281 Müslüman, 39.287 Ermeni yaşamaktaydı. Aynı kaynak vilayet bazında Bitlis'te 133.986 Müslüman ve 152.398 Ermeninin olduğunu bildirmektedir (A.g.e., s. 166).

⁸ Krikorian, *a.g.e.*, s. 27-8.

Katolik	1.950
Protestan	131.390
Rum Ortodoks	210
Keldaniler	2.600
Suriyeli Ortodokslar ⁹	6.190
Kıptiler	372
Müslümanlar	254.000
Yezidiler	3.863
Toplam	398.625

Bu istatistikler başlıca Türk kaynaklara dayanırlar. Ermeni otoriteleri Bitlis vilayetinin nüfusu için farklı rakamlar verirler. Lepsius'tan¹⁰ naklen Ormanian¹¹ Ermenilerin sayısını 196.000 olarak; İstanbuldaki Ermeni Patrikhanesi 180.000 olarak¹²; Theodik'in Almanak'ı 198.000,¹³ ve M.A. 308.000 olarak tahmin eder¹⁴. Krikorian, "Sunulan bu son iki aşırı tahmini anlamlandırırken, Bitlis'te yaşayan Ermenilerin tümünü muhtemelen takribi çoğunluk olarak veren Ermeni Patrikhanesi'nin rakamlarını kabul etmeyi tercih ederim." diyor

İstatistiki analizler vilayetteki ırksal unsurlar için Ermeni Patrikhanesi tarafından üretildi:

Ermeniler	180.000
Nasturiler, Suryaniler ve Keldaniler	15.000
Türkler	40.000
Kürtler	77.000

⁹ Bitlis'teki Suriyeliler Ermenice konuşurdu, Lynch'e göre: 'Onlar (Suriyeliler) Ermenice konuşur ve Türkçeye alışkındırlar. The Bible, onların Ermenice'nin ana dilleri olduğu söylenebilir demektir ('Armenia: Travels and Studies', vol. 2, London, 1901, p. 152).

¹⁰ J. Lepsius, 'Der Todesgang des armenischen Volkes', pp. 306-7.

¹¹ Bitlis sancağında 51. 500 Ermeni yaşardı; Muş ve Bingöl sancağında 94. 000; Siirt sancağında 25.000 ve Hizan kazasında 25. 000 (M. Ormanian, 'The Church of Armenia', s. 206 ve 208).

¹² Krikorian'dan naklen M. Leart, 'La question armenienne a la lumiere des documents', pp. 60-1. ve J. Bryce, 'The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire', p. 661.

¹³ Krikorian'dan naklen Theodik, 'Amenun taretsoytse'('The Almanac for Everyone'), 1922, p. 261-2.

¹⁴ Krikorian'dan naklen M.A., 'Turqiyayi Hayern ew irents dratsiner' ('The Armenians of Turkey and their Neighbours'), bkz. İstatistikî tablo.

Çerkesler	10.000
Kızılbaşlar	8.000
Yezidiler	5.000
Zaza, Timbali ve	
Çarıklı ¹⁵	47.000
Toplam ¹⁶	382.000

Krikorian, kendi ırkî nüfus çoğunluğu yönünden meseleye baktığından, herkesin kabul edebileceği kurumların tahminlerini hakiki veriler olarak kabul etmek yerine, Ermeni toplumunun çoğunluk olduğunu gösteren Patrikhane veya herhangi bir kurumun tahminlerini kendisi için daha geçerli bulmaktadır. Ancak bu yaklaşımın bilimsel ve gerçekçi olmadığına inandığımızdan burada diğer kaynaklardan da bahsetmek gerektiğine inanıyorum. Mesela Cuinet 1890'da Bitlis'teki Müslümanları 254.000, Ermenileri 131.390, diğerlerini 13.235 olarak vermektedir¹⁷. S.Shaw ise Bitlis vilayetindeki Ermeni nüfusu 107.804 olarak vermekte ve Ermeniler ile Müslümanlar dahil diğer nüfusun toplamını 276.998 olarak tahmin etmektedir¹⁸. Gürün ise çalışmasında Lynch'ten yaptığı nakillerde vilayetin 1814'teki nüfusunun 12000 olduğunu ifade eder ve Ermeniler bunun sadece yarısı kadardı. 1838'de ise 15-18 bin arasında ve 1/3'ü Ermeni idi. Lynch'in yaptığı 1868 sonrası ziyarette şehirde 27.683 Müslüman ve 16.089 Ermeni, 342 Asuri olduğunu bildirmektedir. Ancak bu tarihten sonra verilen bütün nüfus rakamları Erzurum, Van, Muş ve Diyarbakır ile Bitlis'in bir panoramasını sunmaları sebebiyle bizi bir yere getirmeyeceği kanısında olduğumuzdan burada vermeyi uygun bulmadık¹⁹. Esat Uras'ın verdiği bilgilere göre ise Bitlis'teki Ermeniler Fransız Sarı kitabında 131.390 kişi olarak gösterilmektedirler ki bu Cuinet'in rakamlarıyla aynıdır²⁰, yine Uras'ın 1905 yılında Osmanlı devleti'nin Ermeni nüfusuyla ilgili Bitlis'e dair yaptığı tahmine göre şehirde 114.704 Gregorian Ermeni , ayrıca Katolik Ermeniler 2.788 ve Protestan Ermeniler ise 1.640 idi²¹. 1330 (1911-12) yılına ait Osmanlı kaynaklarından alınan bilgiye göre Bitlis vilayetindeki Ermeni nüfus 191.156 idi²².

¹⁵ Bu göçebe kabileler çoğunlukla Kürtlerdi ve bu yüzden onlar tamamen Kürtleştiler.

¹⁶ 1897 tarihinde yapılan istatistiği kaynak gösteren Güran, Bitlisin genel nüfusunu 338.642 olarak, buradaki Müslümanları 224.772, gayrimüslimleri ise 113.870 olarak vermektedir (Güran, *a.g.m.*, s. 173).

¹⁷ Küçük, Ermeni Meselesinin Ortaya çıkışı, s. 165.

¹⁸ Shaw, Modern Türkiye, s. 251.

¹⁹ Gürün, *a.g.e.*, s. 141.

²⁰ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1987, s. 141.

²¹ Uras, *a.g.e.*, s. 143.

²² M. Cemil Özgül, "Osmanlı Devleti'nde Ermeniler", *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, Cilt: I, Sayı: 37, Ankara 2001, s. 58.

Ermenilerin Vilayette Yapmış Oldukları Hizmetler

Meslek ve Zanaatlar²³

Bitlis, Tiflis-Trabzon yolu kavşağında olan ticarî bir merkezdi, Suriye ve Musul yollarıyla güneye bağlanırdı. Vilayetin bazı kısımlarındaki Ermeniler ziraat ve hayvancılıkla uğraşırlar, fakat onların başlıca işleri ticaret ve zanaat idi. Halı, kumaş ve ev aletleri fabrikalarında Ermeniler Türk ve Kürtlerle yarıştırlardı, fakat ticaret ve elsanatlarının arkası geniş olarak onların ellerindeydi. Onlar pek çok meslekte kuyumculuk (goldsimith) sanatında, terzilikte, boyacılıkta, inşaatta, demircilik (blacksimith) sanatında, çanak çömlek, yünüşleri, ayakkabıcılık, nalbantlık (farriery) ve genel ticaret ile ilgilenirlerdi. 1909'da Bitlis'i ziyaret eden bir Ermeni yazar olan A. Dö, Ermenilerin mesleklerini kaydeder, buna göre:

*Bitlis Ermenileri yetenekli ve doğal marifetlere sahipti. Sanat için özel bir ateşleyici oldular. Bu ticarî bölgelerde ellerindeki büyük kısımlar için, gerçekte bu esnek insanların üretim ve faaliyetlerini ayırmak için tekrar tekrar soykırım ve rahatsızlıklar gelir.*²⁴

Aynı yazar Muş kasabasında, 500'üne Ermenilerin sahip olduğu, 800 dükkandan bahseder: Bu dükkanların 200'ünün bakıcıları, parakende satış ticaret tüccarı ve kalıntı sanatkarıydı. 1893'te Muş'u ziyaret eden Lynch, orada yaşayan Ermenilerin meslekleriyle ilgili bu görgü tanımının hikayesini verdi:

Ermeni azınlığı Muş'ta fabrikalaşan herşeyin ziraatçıları, demircileri, fabrikatörleridir. Onlar marangoz, sıvacı, duvarcıdır. Bu soyun sahip olduğu planlı pazarlarda geçtiğimiz kulubelerin bütün bakıcılarıdır.²⁵

Siirtteki Ermeniler de ticaret ve elsanatlarıyla meşgul olurdu.

İştirak Ettikleri Merkezler²⁶

Bitlis vilayetinde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğunun diğer kısımlarında Ermeniler, çoğunlukla kasabalarda toplanırlardı. Cuinet'in istatistiklerine göre vilayetideki bütün Ermeni nüfusun yaklaşık üçte biri Bitlis, Muş, Siirt ve Genç kasabalarında yaşamaktaydı. Bu durum siyasî hayatta Ermeni toplumunun iştirakçilerininide denetleyen faktördü. Gerçekte Bitlis Ermenileri vilayetin

²³ Krikorian, *a.g.e.*, s. 28.

²⁴ A. Dö, 'Vani, Bitlisi ew Erzurumi vilayetnere' ('The "vilayets" of Van, Bitlis and Erzurum'), p. 83. Cf. S. Ephrikian, 'Bnashkharhik bararan' ('Armenian Geographical Dictionary'), vol. 1, p. 381, ve M. K. Mirakhorian, 'Nkaragrakan ugheworuthiwn i hayabnak gwars arewelean Tadjkastani' ('Descriptive Travel in The Provinces inhabited by Armenians in Eastern Turkey'), vol. 1, p. 57.

²⁵ H. F. B. Lynch, 'Armenia: Travels and Studies', vol. 2, p. 172. Cf. A. Dö, *op. cit.*, pp. 110-11.

²⁶ Krikorian, *a.g.e.*, s. 28-29.

her tarafında hükümete hizmet etti, Ermeni nüfuzunun özel alanları, sancakların merkezlerinde bulunan Bitlis, Muş, Siirt ve Genç kasabalarındaydı. Siyasi yaşamda göze çarpan bir Ermeni katkısı olan diğer merkezler Bitlis’de Ahlat, Muş’da Bulanık ve Malazgirt kazaları, Siirt’te Erüh ve Bingöl (Genç) sancağında Kulp idi.

Siyasî idarede az zaman tutunan, bağımsızlık ruhuyla zulme karşı koyan Ermeni nüfus Sasun (Kabilceviz) kazasında kayda değerdi. Halbuki dikkate değer miktarda Ermenilerin olduğu Adana vilayetinde Saimbeyli (Haçin)’deki ve Halep vilayetinde Süleymanlı (Zeytun)’daki, onların resmî görevlileri yerel hükümetin bütün dairelerinde üstün bir pozisyona sahip oldular. Bu farklılığın sebebi neydi? Hem Avrupalı etkisi olan ve hem de hatta Süleymanlı hadisesine karışan küçük Ermeni bölgeleri Saimbeyli ve Süleymanlı’da olduğu için olabilir. Mümkündür de çünkü, Türkler Rus sınırına yakın olan Muş’tan Kilikya’ya kadar güvenliği azalttılar.

Faaliyet Sahaları²⁷

Adliye, maliye ve tahrirat gibi Bitlis’teki sosyal yaşamın başlıca alanlarına Ermenilerin alınması, hükümet politikalarıydı. Sancakların merkezlerinde (seats), Ermeniler hemen her dairede yer almaktaydılar; birkaç dairede istihdam edilenler diğerlerinden daha çoktu, fakat yönetim prensibi olarak oranlar açık değildi. Belki biraz akraba kayırma vardı; masumane şans da olmuş olabilir, ama muhtemelen daha çok, özellikleri uygun Ermeniler önemli pozisyonlara getirilirken liyakatlerini ispat etmeye zorlanırlardı. Kazalarda, umumi idare için daimi olarak katkıda bulunan daireler sınırlandırılmış nispetteydi. Sancakların merkezlerindeki idarî meclislere genellikle iki Ermeni seçilirdi. Bunların dışında 1896’dan sonra vali muavinleri de normal olarak Ermeni olduğu gibi Apostolic cemaatinin Ruhani başkanları da aza-i tabiiyeden idi. Kaza meclislerinde bütün zamanlarda seçilmiş olan azalar olarak bir veya en fazla iki Ermeniye rastladık. Bitlis, Muş ve Siirt sancaklarının merkez mahallelerinde belediye meclislerine de iki veya üç Ermeni seçilirdi. Kalıcı ve oldukça güçlü bir Ermeni etkisi olan Muş sancağındaki Bulanık ve Varto kazalarından başka, vilayetin diğer kısımlarının belediyelerinde daha azdı.

Mahkemelerde Türkler kadar pek çok Ermeni yargıçlar da vardı. Kazalardaki mahkemeler bir Ermeni azaya sahipti. Sancakların merkezlerinde genellikle Bidayet ve İstinâf mahkemelerinde iki, sivil bölüm ve diğer ağır ceza bölümleri için bir ve Ticarî mahkemelerde ise iki yada üç Ermeni bulunurdu. Bitlis, Muş ve Siirt kasabalarında ‘sancak’-yönetimleri için Ermeniler de Müdde-i umumi kurullarının azaları olarak, icra memuru, müstantik mülazımları (assistants to the ‘judges d’instruction’) ve mübaşir (process-servers) olarak faaliyet gösterirlerdi. Bitlis Ermenileri maliye alanında çoğunlukla imalathane ve ticaretle uğraşırlardı. Bunlardan başka, Tahsilat komisyonunda

²⁷ Krikorian, *a.g.e.*, s. 29-30.

birden üçe kadar; bir veya ikisi Osmanlı ve Ziraat Bankası şubelerinde; bir veya ikisi devlet tütün endüstrisinde; biri Duyun-i umumiye idaresinde ve biri Mal kaleminde denetleyici (conroller in the revenue) olarak istihdam edilirdi. Bu Muş ve Bitlis sancaklarındaki durumdu, fakat Siirt ve Bingöl'deki Ermeni memurlar sadece tahsilat komisyonuna, Mal kalemi denetleyiciliğine ve Duyun-i umumiye idaresine dahildi.

Eyaletin sosyal idaresindeki Ermenilerin başlıca fonksiyonu tahsildarlıktı. Onlar idarî mecliste, bankalarda, arazi sicil dairesinde, doğum sicil dairesinde, tetkik-i senedat komisyonunda ve askeri nakliye kurullarında katip olurlardı.

Ermenileri teknik servisler, polis, eğitim ve sıhhiye (sosyal sağlık) işleriyle meşgul olarak da buluruz. Sancakların merkezlerindeki Ermeniler sivil mühendislik dairelerinde umumi işlerde, basında ve postada ve telgraf servislerinde mühendis ve ustabaşı olarak çalışırlardı. Kazaların her birinde polis kuvvetleri ve eğitim kurullarının küçük pozisyonlarında bir veya iki Ermeni bulunurdu, ve bir kaç Ermeni doktor da belediye meclislerine tayin edilirdi.

Rum, Suriyeli ve Kürtlerin Meşgaleleri²⁸

Vilayetin girişinde sadece 210 Rum yaşıyor olsa da, bunlar Bitlis sancağında Ahlat kazasında toplanıyorlardı, onların çok azı umumi meselelerde iştiler ederdi. Bununla beraber birkaçı poliste, Umumî idarede, sıhhiye ve posta dairelerinde çalışırdı. Daha birçok Ermeni asla seçilmezken, onların polis müfettişleri olarak atanmaları da anlamlıydı. Osmanlılar Hıristiyan topluluklarını korumak için ortaya koydukları bu politikayı izleyerek, aynı zamanda geniş Ermeni topluluklarının bu organizasyonu kendi bağımsızlıkları için kullanmamalarını da sağladılar.

Rumlardan daha geniş olan Suriyeli nüfus Bitlis ve Siirt'te toplanmaktaydı. Öyle ki özellikle çeşitli Suriyeli memurlar bu sancaklarda umumi yaşamda, tanınmış idarî meclislerde çalışırlardı.

Suriyeliler ve Rumların her ikisinden daha fazla olan Kürtler yerel hükümette de rol alırlardı. Onların birkaçı idarî meclislerin ve adlî mahkemelerin azaları, bazıları polis, bazıları tahsildar ve diğerleri nahiyelerin idaresinde mülazim olurlardı.

Ermenilerin Genel Durumu²⁹

Bir bütün olarak Bitlisin umumi yaşamında Ermeni iştirakçilere bakıldığında, politik idarede, yargıda ve maliyede özel katkıları olanlarla son vermek istiyoruz. Sancakda herbirinin büyük etki sahibi olduğu Bingöl (Genç)'de Ermeniler yeterince yokken, Bitlis, Muş ve Siirt sancaklarının sosyal idaresinde geniş bir paylaşıma sahiptiler.

²⁸ Krikorian, *a.g.e.*, s. 30.

²⁹ Krikorian, *a.g.e.*, s. 30-31.

Avrupalı güçlerin son bir aracılığı ile 1896'dan daha önce, Bitlis vilayeti hükümetinde Ermenilerin oynadığı rol, artırıldı ve daha çok kurumlaştırıldı. Politik idaredeki Ermenilere kazaların, sancakların ve vilayet valilerinin muavin memurlukları verilirdi. Onlar genellikle idarenin sandık eminleri, katipleri veya azaları olarak mahkeme ve maliye meclis ve kurullarına tayin edilirdi. Onları kurulların veya meclislerin başkanları veya daire amirleri olarak bulamayız. Bu yüzden, Ermeniler dairelerin herbirinde Türk memurlarla eşit sayıda olsalar da, müdür Türk olduğu için kesin bir nüfuza sahip olamazlardı.

Bitlis'te Yetişmiş Önemli Ermeni Aydınları³⁰

ALIXANIAN, Nazareth. 1903'ten 1904'e kadar Muş sancağı vali muaviniydi.

ALIXANIAN, Nishan. 1905'ten 1906'ya kadar Muş sancağı vali muaviniydi.

BEKMEZIAN, Anton Efendi (fl.c. 1898) 1898'lerden 1901'e kadar Bitlis vali muavini ve aynı zamanda yerel idarî meclisin tabii bir üyesi ve vergi tahsil kurulunun başı olarak faaliyet göstermekteydi.

DER-NERSESIAN, Smbat. 1902'den 1903'e kadar Bitlis vali muaviniydi.

HAMAMDJIAN, Yakob Efendi. 1899'lardan 1903'e kadar Muş sancak vali muaviniydi. (Bu aynı kişi Yakob Efendi olarak, aynı zamanda Genç? kazasının ast-vali muavini olarak da bilinirdi.)

SARKİS (Sargis) Efendi. Siirt sancağında Şirvan kazasının ast-vali muaviniydi.

Kaynakça

Bryce, James (1916). *The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire*, 1916, p. 661.

Cuinet, Vital (1891). *La Turquie d'Asie*, Cilt: II, Paris.

Güran, Tefik (2000). "1897 Tarihli İlk İstatistik Yıllığı", *State Institute of Statistics Prime Ministry Republic of Turkey*, (Edit. H.İncik-Ş.Pamuk), Ankara.

Gürün, Kamuran (2001). *Ermeni Dosyası*, 5. Baskı, İstanbul.

Karpat, Kemal H. (1978). "Ottoman Population Refords and the Census of 1881/82-1893", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. IX, s. 258-274.

Krikorian, Mesrob K. (1976). *Armenians in The Service of The Ottoman Empire 1860-1908*, Viyana.

Küçük, Cevdet (1984). *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, İstanbul.

³⁰ Krikorian, a.g.e., s. 44-45.

Leart, Marcel (1913). *La question Armenienne a la lumiere des documents*, Paris, 1913.

Lepsius, Johannes (1919). *Der Todesgang des armenischen Volkes*, Potsdam, 1919.

Lewis, Bernard (1984). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara.

Mirakhorian, M. K., *Descriptive Travel in The Provinces inhabited by Armenians in Eastern Turkey*, vol. 1, p. 57.

Ormanian, Malachia (1955). *The Church of Armenia*, London.

Özgül, M. Cemil (2001). "Osmanlı Devleti'nde Ermeniler", *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, Cilt: I, Sayı: 37, Ankara.

Shaw, Stanford J. (1994), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul.

Theodik, 'Amenun taretsoytse' ('The Almanac for Everyone'), 1922..

Tuncel, Metin (1995). "Bitlis Mad.", *TDVİA*, Cilt: VI, İstanbul.

Ubcini, M. A. (1890). *Turqıayi Hayern ew irents dratsiner* (*The Ermenians of Turkey and their Neighbours*), Marseilles.

Uras, Esat (1987). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul.

